

Kőfalvi Tamás

A levél mint történeti forrás

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

A levél mint történeti forrás

Tartalomjegyzék

1. A levél eredete, jelentősége
2. A levelek típusai
3. Levelezés az ókorban
4. Levelezés a középkorban
5. Az újkor és a modern kor levelei
6. A digitalizáció hatása a levelezésre

Miről szól ez a lecke?

Ebből a leckéből megismerheti az egyik legrégebbi információközlő forma, a levelezés történetét. A lecke bemutatja a levelek típusait, valamint az egyes történelmi korszakok levelezési gyakorlatának legfontosabb jellemzőit, illetve kitér a levéltitok fogalmára és annak védelmére is.

Tanulási javaslat:

A lecke feldolgozásához szükséges idő kb. 60 perc.

A lecke mélyebb megértését teszi lehetővé az anyagban található levelekhez kapcsolódó feladatok megoldása. Megszerzett ismereteit a Tudásmérő segítségével ellenőrizheti. A tanulást vázlatkészítéssel segítheti. A mappában található hiányos vázlat kiegészítésével prezentációt is készíthet.

1. A levél eredete, jelentősége

A levelek (*missilis*) a legjelentősebb történelmi források közé tartoznak. Jelentőségüket elsősorban erősen szubjektív tartalmuk adja, hiszen a levél alapvetően két magánszemély közötti bizalmas kommunikáció eszköze. Leveleket már az ókorban is írtak az emberek. A levelezés a szóbeli üzenetek küldésénél jóval pontosabb és bizalmasabb információtovábbítási módszer volt. Az információ hitelességének biztosítására korán elterjedt a levelek lepecsételésének gyakorlata. Kezdetben kizárólag a pecsét jelentette a hitelesítés eszközét, a saját kezű (*manu propria*) aláírás csak jóval később terjedt el. A levél általános formai részei, a feladó és a címzett megnevezése, a levél végére írt jókívánságok és dátum használata már az ókorban kialakultak. A levelekből – tartalmuk fontossága, illetve hosszabb időre vonatkozó mondanivalójuk miatt – sokszor levélgyűjteményeket alakítottak ki. Míg a nyugati civilizációban elsősorban a híres emberek levelezése tartott számot érdeklődésre, addig a keleti kultúrákban (perzsa, arab, török) a levelek gyűjtése általánosnak tekinthető.

Idegen szavak:

manu propria (latin) = saját kezűleg

missilis (latin) = levél

2. A levelek típusai

A levelek egyik típusa a **valódi levél**, amely lehet magánlevél vagy hivatalos levél. A **magánlevél** bizalmas természetű, a címzett számára ténylegesen elküldött alkalmi közlést tartalmaz, nem a nagy nyilvánosság számára készült. Tartalmát kezdettől fogva igyekeztek megőrizni, a levéltitok védelme ma is törvényi védelem alá esik. A történelem egyes időszakaiban, jellemzően a diktatórikus rendszerekben az állam e téren is visszaélt erejével, és a magánlevelek egy részét felbontotta, illetve megakadályozta azok célba jutását. A történelmi múlt megismerésére csak a személyiségi jogokat és a levéltitkot már nem sértő, kutatási korlátozás alá nem eső magánlevelek használhatók fel. A magánlevelek – éppen személyességük és spontán keletkezésük révén – **a múlt megismerésének igen értékes forrásai**, hiszen sok olyan, bizalmas információt tartalmaz(hat)nak, amelyek más forrásokban nem találhatók meg. A magánlevelek igen jó betekintést nyújtanak írójuk gondolatvilágába, személyiségébe is.

Kitekintés: A levéltitok védelméről

A levéltitkot Magyarországon már az 1878-as büntető törvénykönyv (Csemegi-kódex) is védte, csakúgy, mint az ezt felváltó 1961. évi is. Ennek ellenére az állam szervezett módon sértette meg a levéltitkot, a postán külön levélcenzúra részleget működtetve. Különösen a politikai okból megfigyelt személyek levelezésére és a külföldi levélforgalomra voltak kíváncsiak. Az 1978. évi IV. törvény szerint:

„178. § (1) Aki másnak közlést tartalmazó zárt küldeményét, a tartalmának megismerése végett felbontja, megszerzi, vagy ilyen célból illetéktelen személynek átadja, úgyszintén aki távközlési berendezés útján továbbított közleményt kifürkész, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétséget követ el, és pénzbüntetéssel büntetendő.” Súlyosabb esetekben a büntetés 3 év szabadságvesztés is lehetett. Lényegében ez maradt a levéltitok védelme a 2012. évi C. törvény 224. §-a szerint.

"224. § (1) Aki

a) másnak közlést tartalmazó zárt küldeményét megsemmisíti, a tartalmának megismerése végett felbontja, megszerzi, vagy ilyen célból illetéktelen személynek átadja, illetve

b) elektronikus hírközlő hálózat - ideértve az információs rendszert is - útján másnak továbbított közleményt kifürkész, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt elzárással büntetendő.

(2) A büntetés egy évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt foglalkozás vagy közmegegyezés felhasználásával követik el.

(3) A büntetés

a) két évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekmény,

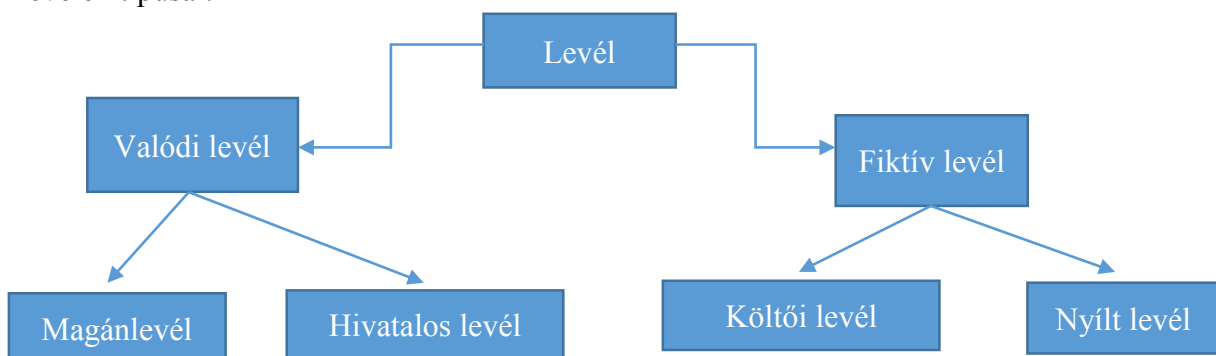
b) büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha a (2) bekezdésben meghatározott bűncselekmény jelentős érdeksérelmet okoz."

A valódi levelek másik nagy csoportját a **hivatalos levelek** alkotják, amelyek tartalma általában szintén bizalmas, de az információcsere nem magánügyben, hanem jellemzően valamilyen **hivatal vagy szervezet és a magánszemély között** zajló hivatalos ügyben zajlik. Az ilyen levelek sajátos, a magánlevélnél személytelenebb stílusban készülnek, formai követelményeik pedig a magánleveleknél jóval szigorúbbak. Ugyanez vonatkozik hitelesítésükre is. A hivatalos levelek harmadik félnek is szólhatnak, illetve jogot is biztosíthatnak (pl. menlevél, obsitlevél), így érintkezést mutatnak az oklevelekkel és a hivatali iratokkal.

A levelek másik csoportját az ún. **fiktív levelek** alkotják, amelyek formai szempontból hasonlítanak a magánlevelekhez, ezekben azonban a két személy közötti kommunikáció csak másodlagos, mert a levél nem csupán a címzettnek, sőt általában főleg nem neki szól. A fiktív levelek jelentős része kifejezetten a szélesebb közönségnek íródik (nyílt levél), ezért általában tendenciózusabb, mint a valódi levél. A levél gyakran attól válik fiktívvé, hogy címzettje kitalált, ténylegesen nem létező személy. Sok esetben szól kitalált címzetthez az irodalmi levél (*epistola*), amely prózai vagy verses formában közvetíti írója gondolatait. Főként a valódi levelekre és a fiktív levelek néhány típusára jellemző különösen az érzelmi telítettség.

Idegen szó:
epistola (latin) = költői, irodalmi levél

A levelek típusai:

3. Levelezés az ókorban

Az ókori Egyiptom és Görögország mellett a levélimrodalom klasszikus alkotásai maradtak fenn a Római Birodalomból. **Cicero, ifjabb Plinius és Seneca** levelei fontos történeti források is, **Ovidius** száműzetéséből írt episztolái pedig a világirodalom legszebb levelei közé tartoznak. Az ókorban született levelek közül a legnagyobb hatásúak Szent Pál levelei. Az ókorban, a retorika (szónoklattan) alapjain alakították ki a levél általános szerkezetének szabályait. Eszerint a levél főbb részei: a megszólítás vagy üdvözlés (*salutatio*), az olvasó/címzett jóakarátának megnyerése (*benevolentiae captatio*), az előadás (*narratio*), a kívánság vagy kérelem előadása (*petitio*), végül a befejezés, a levél lezárása (*conclusio*).

ifjabb Plinius levelei

Plinius az 1-2. század fordulóján élt, jó nevelésben és magas színvonalú oktatásban részesült. Irodalmi hagyatékát elsősorban tíz kötetes levélgyűjteménye adja, amelyet ő maga állított össze. A valós személyekhez írt valódi leveleket a kötetbe rendezéshez maga válogatta, stilizálta. Legismertebb levelében a Vezúv 79-ben történt kitörését írja le.

„Kedves Tacitusom! Nevetni fogsz, de hát nevethetsz is bátran. Én, pedig tudod, milyen vagyok, három vadkant fogtam, három gyönyörű példányt! „Te?!” - hitetlenkedsz. Én bizony; és még nyugalmas semmittevésemmel sem hagytam fel egészen. Üldögéltem a hálónál, mellettem nem vadászgerely és lándzsa, hanem íróvessző és jegyzetömb hevert; eltöprengettem valamin, firkálgattam: ha üres kézzel is, legalább teli írótablával térjek haza... Nincs miért lebecsülnöd az alkotásnak ezt a módját. Csodálatos, hogy felpezsdíti a szellemet a járás, a testmozgás; meg aztán körös-körül az erdőrengeteg, a magány, s főként a csend, ami nélkül nincs vadászat – mindez hathatós serkentője a gondolatoknak! Egyszóval kövesd bátran a példámat, s ha vadászni mérsz, az elemózsiás tarisznya és a fiaskómellé jegyzetömböt is vigyél: rájössz majd, hogy nemcsak Diana kóborol a hegyek közt, hanem Minerva is. Minden jót!”

(ford.: Szepessy Tibor)

A mai levelek milyen elemei találhatóak meg Plinius levelében?

Milyen hangvételű a levél?

Minek a megtettesítője Diana és Minerva?

4. Levelezés a középkorban

A középkorban – az írni és olvasni tudás visszaszorulásával – a levélírás csak a csekély számú művelt elit (főurak, papok, szerzetesek) elit életéhez tartozott hozzá. Ezt mutatja az is, hogy **a levélírás tudománya már a felsőbb tanulmányok részét képezte**, hiszen a hét szabad művészet (*septem artes liberales*) keretei között oktatták. A legfontosabb elméleti és gyakorlati ismereteket és külön tankönyvekből és formulagyűjteményekből lehetett elsajátítani. A középkori Magyarországon a levelezés elsőként a királyi udvar és az egyháziak külfölddel folytatott, többnyire latin nyelvű kommunikációjának részeként indult meg a 11. század elején.

VII. Gergely pápa levele Szent László királyhoz (1079. március 21.)

„Gergely püspök, Isten szolgájának a szolgája, Lászlónak, a magyarok királyának üdvözlét és apostoli áldását [küldi].

Amint híveid gyakori jelentéséből tudjuk, Felséged kész teljes buzgalommal és szíve vágya szerint Szent Péternek szolgálni, amiként az a hithű hatalom kötelessége, és nekünk engedelmeskedni, ahogyan az nemes lelkű fiúhoz illik. Ennél fogva természetesen lelked buzgó alázatát méltán dicséjük e törekvésed miatt, és őszintén örvendezünk neki, mert fényesen mutatja, hogy – a legkiválóbb királyok nyomdokát követve – megőrzöd egyrészt az erkölcsöket illetően az igazság törvényét, másrészt pedig a vér szerinti nemes származást. [...] A mindenható és irgalmas Isten, akitől minden jó ered, a Szent Istenszüllőnek, a mindenkor Szűz Máriának, valamint Szent Péternek és Pálnak az érdemeiért és közbenjárására lépteidet – az igazság útján vezetve – szilárdan irányítsa mindvégig, s ezen élet világi uralkodói kormányzását úgy igazgassa, hogy érdemed szerint képes légy elnyerni az örökkévalóságot. Kelt Rómában, az április Kalendae-ja előtti 12. napon, az indictio 2. évében

(Fordította: Makk Ferenc)

Milyen a levél stílusa?

A levél alapján milyen a viszony a pápa és a király között?

Mire épül ez a viszony?

A magánszemélyek (nemesek, polgárok) egymás közötti levelezése a 13-14. századtól terjedt el és vált általánossá. A középkorban a magánleveleket általában ritkán őrizték meg. Az első magyar nyelvű levél a 15. század végéről maradt ránk.

A reneszánsz korában, az ókori irodalom „újrafelfedezése” nyomán a levélírás is egyre népszerűbbé vált. **A levelek ebben az időben nem pusztán az információátvitel eszközei voltak, hanem a műveltség, a humanista erudíció egyik kedvelt megjelenési formáját is jelentették.** A reformáció, illetve az ennek nyomán kiszélesedő iskoláztatás, az írni-olvasni tudás terjedése, valamint az anyanyelvűség előtérben kerülése a levelezésben is éreztette hatását. A földrajzi felfedezések és az általuk térben egyre messzebbre nyúló kapcsolatok és érdekek a levelezést tömegjelenséggé tették.

Kitekintés: A levélírás tudományának (ars dictandi) első írott tananyagát Albericus, montecassinoi szerzetes 11. század végi munkája jelentette. A 12. századtól megszorodtak a levél-

írással foglalkozó elméleti munkák. A levélírás tanulásának bevett módszere volt a kimelekedő formai és retorikai értékkel bíró levelek szó szerinti megtanulása. Erre a célra külön levélgyűjteményeket (epistolarium) állítottak össze.

Tudjon meg többet!

A levelezés elmélete és története kapcsán ajánlott: Makkai László – Mezey László (szerk.): Árpád-kori és anjou-kori levelek XI-XIV. század Bp., 1960. 5-20.

(<https://mek.oszk.hu/16900/16933/16933.pdf>)

5. Az újkor és a modern kor levelei

Magyarországon a 16-18. században jelentős politikai szerepet is játszó főurak tekintélyes mennyiségű levelet hagytak hátra, ezek egy része válogatva, kötetbe szerkesztve férhető hozzá az olvasókör számára. A korszakból kiemelendő a külföldön tanuló magyar diákok családjukkal, patrónusukkal folytatott levelezése (*peregrinus-levelek*), amely a mentalitástörténet fontos forrása.

Idegen szó:

peregrinus (latin) = vándor(ló), külföldi (diák), zarándok

Odera-Frankfurt, 1717. május 12.

Méltóságos Groff Ur jo Uram Pátronusom!

Aszalai Uram le menetelének alkalmatosságával (minthogy tsak hamar az ő kglme Hollandából valo le jövetele utan indulnom kellett Halában) nem tudván egjébbel a' Mltgos Urnak kedvedekni, küldöttem edgj tsomotska tarka tzifra Dohányt. En ugjan minthogj sem edgjikkel sem masikkal nem élek nem igen tudom sem aestimalni, sem annalis inkább comparatit közöttök Tenni. de ugj hiszem mindazáltal a mások relátiojából hogy nem rosz portéka, es minthogy ugj tudom hogy non dati sed dantis amore movemur¹, ha kedve szerint valo nem lészenis a M. Urnak nem fogja nékem szolgáljanak improperalni; ha pediglen tudnám hogy az Urnál kedves leszen ha nem propter bonita-temis avagj tsak propter raritatem jo szivel többelis a Mltgos Urnak data occasione kedveskedni el nem mulatnám. Többet hac vice a Mltgos Urnak irni nem tartom szükségesnek minthogj ugj hiszem ezen levelem igen kesöre fog Erdély felé indulni, azért Isten Halaba viven onnan a Mltgos Urat bővebben tudositom.

Ezzel Ajanlom Istennek oltalmában a Mltgos Urat, magamat pedig a Mltgos Urnak tapasztalt gratiájában maradván.

A Mltgos Urnak
alazatos szolgálja
Enyedi István mpr.

Francofurti ad Oderam

12 Maji Anni 1717.

(In: Keserű Bálint (szerk.): Peregrinuslevelek 1711-1750. szeged. 1980. 77. sz.)

(A szöveg betűhív átírás.)

Milyen formai sajátosságai vannak a levélnek?

Milyen nyelvi sajátosságai vannak a szövegnek?

Milyen hangjelölési/helyesírási sajátosságai vannak a szövegnek? Keressen legalább ötöt!

A szöveg alapján milyen lehetett a magyar és a latin nyelv viszonya a korszakban?

A korszakban megélénkülő szellemi, művészeti élet alkotói is levelek segítségével tartották egymással a kapcsolatot, így a leveleknek köszönhetően nemcsak magánéleti információk, hanem filozófiai és politikai eszmék, művészeti koncepciók és újítások, tudományos ismeretek és felfedezések is terjedtek. A 19. században a postai szolgáltatások körének kiszélesedése révén tovább nőtt a levelezés szerepe és jelentősége a távközlésben. Az elektronikus távközlés feltalálásáig a levelezés jelentette a világ kapcsolati hálójának információs ütőereit. A 20. század két világháborújából számos katonalevél született és maradt fenn.

Kitekintés:

A levelezés 1. világháború alatti megélénkülése kapcsán ld.:

Takács Vivien: „... ezzel a szóval ajkamon halnék meg: szeretlek örökké”

<https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/ezzel-a-soval-ajkamon-halnek-meg-szeretlek-orokke.html>

6. A digitalizáció hatása a levelezésre

A 20. században a levelezés legnagyobb riválisai azok a megoldások lettek, amelyek az üzenetküldés idejét rövidítették le. A vezetékes távíró 19. századi feltalálása (Samuel Morse, 1838) után a századfordulón megjelentek a vezeték nélküli távírók (Marconi) is. Ugyancsak a 20. században vált igazán elterjedté egy másik 19. századi találmány, a hang továbbítására alkalmas telefon (Meucci-Bell). Az írott üzenetek reneszánszát a számítógép és az általa lehetővé tett üzenetküldő formátum (e-mail) hozta el. Az elektronikus levelezés (electronic mail– e-mail) előnyei miatt (olcsó, gyors, csatolt állományok továbbítása) hamar népszerűvé vált. A levelek számának robbanásszerű növekedése, valamint a levelezés technikai jellemzői jelentős változásokat hoztak a levélírás műfajában. Ezek közé tartozik például a levél keltének, dátumozásának elmaradása. A mobiltávközlés révén elterjedt rövid szöveges üzenetek (Short Message Service –SMS) tovább „torzították” a klasszikus levél formátumát. Ennek legfeltűnőbb jele a bevezető és záró udvariassági formulák gyakori elmaradása.